

VZNIK AUTIGENNÍHO XENOTIMU-(Y) V PODMÍNKÁCH VELMI SLABÉ METAMORFÓZY DROB A BŘIDLIC MORAVSKO-SLEZSKÉHO KULMU

FORMATION OF AUTHIGENIC XENOTIME-(Y) DURING VERY LOW-GRADE METAMORPHISM
IN THE GRAYWACKES AND SHALES OF THE MORAVO-SILESIAIAN CULM

RENATA ČOPJAKOVÁ & RADEK ŠKODA

Abstract

Čopjaková, R., Škoda, R. (2012): Vznik autigenního xenotimu-(Y) v podmínkách velmi slabé metamorfózy drob a břidelic moravsko-slezského kulmu. – Acta Mus. Moraviae, Sci. geol., 97, 1, 55-69.

Formation of authigenic xenotime-(Y) during very low-grade metamorphism in the graywackes and shales of the Moravo-Silesian Culm

Authigenic xenotime-(Y) was found in graywackes and shales of the Protivanov Formation (Drahany Upland) and Moravice Formation (Nizký Jeseník Mts.), Moravo-Silesian Culm, Bohemian Massif. It occurs as minute (typically <30 μm) irregular aggregates, which commonly enclose authigenic minerals (quartz, anatase). Textural evidences suggest an authigenic origin of xenotime-(Y). In each sample where authigenic xenotime was formed, authigenic monazite was present as well, and both Y+REE phosphates can intergrowth. Xenotime displays a similar habit as authigenic monazite, but is far less common. Authigenic monazite and xenotime growth was almost synchronous and they formed in relation to deep burial and very low-grade metamorphism of basin sediments at a maximum temperature ~ 200-300 °C in the Drahany Basin and ~ 200-350 °C in the Nizký Jeseník Basin. At this temperature range an intensive Y+REE remobilization in sediments was observed in relation to alteration of many Y+REE bearing detrital minerals. Very low-grade xenotime and monazite was observed only in graywackes and shales with low Ca content (<0.5 wt. % CaO) in the whole-rock compositions. In the Ca-rich shales and graywackes, which underwent the same low-temperature metamorphic overprint, authigenic synchysite-(Ce) or parisite-(Ce) are common instead. Chemical composition of low-grade authigenic xenotime differs from that of higher temperature magmatic or metamorphic xenotime. Very low-grade xenotime is enriched in MREE and HREE (0.18-0.28 apfu) and shows flat chondrite normalized REE pattern from Gd to Lu with high Gd_N/Yb_N ratio (avg 1.4) and a weak negative Eu anomaly. Authigenic xenotime typically has low content of Th and U with relatively high Th/U ratio (0.4-2).

Key words: authigenic xenotime-(Y); REE mobility; shales; graywackes; very low-grade metamorphism; Moravo-Silesian Culm; Bohemian Massif

Renata Čopjaková, Czech Geological Survey, Leitnerova 22, 658 69 Brno, Czech Republic, e-mail: copjakova@sci.muni.cz

Radek Škoda, Institut of Geological Sciences, Masaryk University, Kotlářská 2, 611 37 Brno, Czech Republic, e-mail: rskoda@sci.muni.cz

1. Úvod

Xenotim-(Y) (YPO_4) představuje běžný akcesorický minerál magmatických a středně až vysoce metamorfovaných siliciklastických sedimentárních hornin. V posledních letech

bylo publikováno několik prací popisujících vznik xenotimu v podmínkách rané diagenese až slabé metamorfózy siliciklastických sedimentů (např. CABELLA *et al.*, 2001; KOSITCIN *et al.*, 2003; RASMUSSEN, 1996, 2005; RASMUSSEN *et al.*, 1998). Nizkoteplotní xenotim vzniká nejčastěji v siliciklastických sedimentech krátce po jejich pohřbení, v podmínkách rané diagenese (ENGLAND *et al.*, 2001; KOSITCIN *et al.*, 2003; MIGASZEWSKI a GALUSZKA, 2010; RASMUSSEN, 1996; RASMUSSEN *et al.*, 2004; VALLINI, 2006; VALLINI *et al.*, 2005), či při účinku mladších hydrotermálních fluid a mineralizaci, kdy dojde k remobilizaci REE v sedimentech a vzniku hydrotermálního xenotimu (DOLNÍČEK, 2010; ENGLAND *et al.*, 2001; KOSITCIN *et al.*, 2003; STANISLAWSKA a MICHALIK, 2008; VALLINI *et al.*, 2002, 2007a). S rostoucí hloubkou pohřbení, v podmínkách pozdní diagenese až velmi slabé metamorfózy, či při pozdějších metamorfních událostech, v podmínkách velmi slabé až slabé metamorfózy, je vznik xenotimu vzácnější. Vznik xenotimu v podmínkách velmi slabé až slabé metamorfózy (facii zelených břidlic a nižší) popsali FRANZ *et al.* (1996), RASMUSSEN *et al.* (2005), VALLINI *et al.* (2007a) a CABELLA *et al.* (2001). Většina těchto prací byla zaměřena na možnost využití autigenních xenotimů pro datování sedimentárních hornin, zejména v prekambriických terénech, kde je nedostatek fosilií a vulkanických horizontů. Datování nizkoteplotních xenotimů však ve většině případů poskytlo řadu různých stáří, od stáří odpovídajících rané diagenese až poslední hydrotermální události (ENGLAND *et al.*, 2001; VALLINI *et al.*, 2005). S tím souvisí potřeba provést detailnější studie nizkoteplotních xenotimů v sedimentárních horninách různé geneze, zejména z pohledu texturních vztahů, chemického složení a podmínek vzniku, které by umožnily lépe rozlišit genezi xenotimu a tak plně využít jeho potenciál pro datování sedimentárních a nizkoteplotních postsedimentárních procesů v siliciklastických sedimentech. V uplynulých letech byly publikovány pouze dvě rozsáhlejší práce věnující se geochemii nizkoteplotních xenotimů v sedimentech (KOSITCIN *et al.*, 2003; VALLINI, 2006).

Tato práce se zabývá texturní a chemickou charakteristikou xenotimu vznikajícího v břidlicích a drobách moravsko-slezského kulmu a interpretací podmínek jeho vzniku.

2. Geologická situace

Moravsko-slezský kulm představuje mohutný komplex flyšových sedimentů, drob, břidlic a slepenců. Sedimenty moravsko-slezského kulmu se na území České republiky vyskytují ve dvou velkých oblastech, v oblasti Nizkého Jeseníku a v oblasti Dražanské vrchoviny. Sedimentace v kulmské pánvi je odrazem variské orogeneze a souvisí s rychlou exhumací východní části Českého masivu v důsledku kolize a kompresní tektoniky (SCHULMANN a GAYER, 2000). K nástupu flyšové sedimentace dochází patrně ve spodním visé. V oblasti Nizkého Jeseníku sedimentovala postupně souvrství; andělskohorské, hornobenešovské, moravické a hradecko-kyjovické (KUMPERA, 1983). V oblasti kulmu Dražanské vrchoviny (DVOŘÁK, 1973) jsou za nejstarší považovány sedimenty protivanovského souvrství, které představují flyšový komplex budovaný povětšinou jemnozrnnými drobami, s podřízeným množstvím vložek prachovců, břidlic a slepenců. V nadloží protivanovského souvrství leží rozstáňské souvrství. Za nejmladší jsou považovány sedimenty souvrství myslejovického. Flyšová sedimentace v Dražanské části pánve byla ukončena přibližně na hranici visé/namur před 325 Ma, v oblasti Nizkého Jeseníku pokračovala až do spodního namuru. K ukončení sedimentace a zvrásnění sedimentů moravsko-slezského kulmu došlo v souvislosti s pozdními fázemi variské orogeneze (KUMPERA a MARTINEC, 1995). Intenzita teplotního postžení v souvislosti s hlubokým pohřbením a metamorfózou sedimentů roste směrem od jvv k sss (DVOŘÁK, 1989; DVOŘÁK a WOLF, 1979; FRANCŮ *et al.*, 2002), tedy od nejmladších souvrství směrem do podloží.

3. Metodika práce

V oblasti kulmu Dražanské vrchoviny byly v průběhu uplynulých let odebírány vzorky drob i asociujících břidlic ze všech tří souvrství. Dále byly odebrány vzorky drob a břidlic moravického souvrství Nížkého Jeseníku. Ze vzorků byly připraveny leštěné výbrusy, kde byly studovány REE-minerály a jejich vzájemné texturní vztahy. Analýzy chemického složení xenotimu byly provedeny na elektronové mikroskopě CAMECA SX100 ve vlnově disperzním módu za použití urychlovacího napětí 15 kV, proudu 40 nA a průměru svazku 2 μm . Byly použity následující standardy: P - fluorapatit, Y - YAG, La - LaPO_4 , Ce - CePO_4 , Pr - PrPO_4 , Nd - NdPO_4 , Sm - SmPO_4 , Eu - EuPO_4 , Gd - GdPO_4 , Tb - TbPO_4 , Dy - DyPO_4 , Ho - HoPO_4 , Er - YErAG, Yb - YbPO_4 , Lu - LuPO_4 , U - kovový U, Pb - PbSe , Zr - ZrSiO_4 , Si, Al - sanidin, Th, Ca - $\text{CaTh}(\text{PO}_4)_2$, Fe - andradit, S, Ba - BaSO_4 , Sr - SrSO_4 . Obsahy prvků byly přepočteny PAP korekcí (POUCHOU a PICHOU, 1985). Vzhledem k tomu, že analytická čára Pb $M\alpha$ je částečně ovlivněná interferencí s čarami Y $L\gamma_2$, Th $M\zeta_1$ a Th $M\zeta_2$, bylo potřeba provést korekci na interferenci Y a Th na obsah Pb. Dále byly provedeny korekce na interferenci Zr $L\alpha$ s P $K\alpha$ a korekce na interferenci U $M\beta$ s Th $M\gamma$.

Z břidlic byly dále připraveny leštěné nábrusy pro studium odraznosti vitrinitu ke stanovení tepelné historie hornin. Odraznost vitrinitu byla stanovena v laboratoři organické geochemie ČGS Brno, na odrazovém mikroskopu Leitz Wetzlar MPV2 s použitím standardů Leitz s odrazností 1,26 a 5,42 %. Odraznost vitrinitu ukazuje maximální teplotu pohřbení sedimentů.

Pro stanovení chemického složení hornin (hlavních i stopových prvků) bylo drceno a mleto přibližně 4 kg drob a 2 kg břidlic. Chemismus drob a břidlic byl stanoven v laboratořích Acme Analytic Laboratories Ltd. ve Vancouveru v Kanadě metodou ICP-ES a ICP-MS.

4. Výsledky

4.1 Petrografická charakteristika drob a břidlic

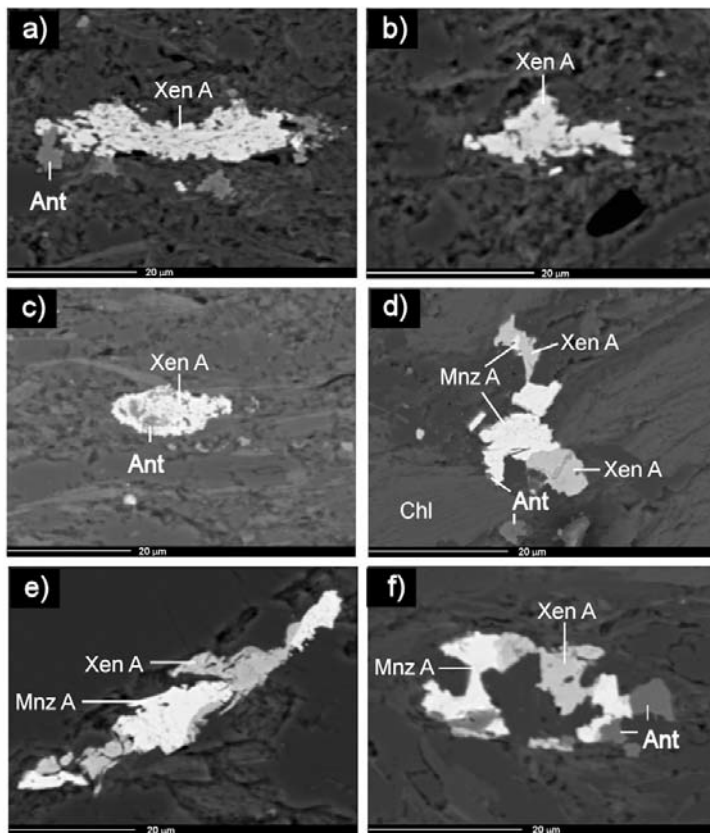
Studované droby jsou špatně vytríděné, převládá v nich detritický křemen, K-živec, plagioklas, muskovit, chlorit/chloritizovaný biotit a úlomky hornin. Matrix drob je převážně bazální, prachové velikosti a dominuje v ní muskovit (sericit), chlorit, křemen, albit a rekrystalizované jílové minerály, dále jsou v menší míře přítomny anatas, Fe-oxidy/hydroxidy, někdy i kalcit. Břidlice jsou silně rekrystalované a byly v nich na základě RTG a EMP studia rozlišeny tyto hlavní horninotvorné minerály: křemen, albit, klinochlor, muskovit (sericit) a illit. Anatas, pyrit a Fe-oxidy/hydroxidy představují ve všech vzorcích břidlic běžný akcesorický minerál. Z těžkých minerálů v drobách převažuje granát, apatit a zirkon, méně je zastoupen epidot, turmalín, Cr-bohatý spinel, ilmenit, rutil a monazit-(Ce). Detritický xenotim je vzácný. V břidlicích je výrazně vyšší zastoupení detritického zirkonu.

4.2 Výskyt autigenního xenotimu-(Y) a jeho texturní charakteristika

Autigenní xenotim byl nalezen v matrix drob i v břidlicích na několika lokalitách v protivanovském souvrství v oblasti Dražanské vrchoviny a v moravickém souvrství v oblasti Nížkého Jeseníku. Autigenní xenotim tvoří nepravidelné agregáty (< 30 μm) srůstající s ostatními autigenními minerály (křemen, anatas, *sericit*, chlorit, Fe-oxidy/hydroxidy) a často tyto minerály uzavírá (Obr. 1). Někdy autigenní xenotim srůstá s autigenním monazitem (monoklinický LREEPO_4), vůči němuž se jeví mírně mladší (Obr. 1d, e, f). Detailní charakteristiku autigenního monazitu, který chemicky odpovídá monazitu-(Ce) až monazitu-(Nd) je možno najít v práci ČOPIJKOVÁ (2010) a ČOPIJKOVÁ *et al.* (2011). Přířímý prostorový vztah autigenního xenotimu k jinému autigennímu (vyjma monazitu) či detritickému REE minerálu (monazitu, xenotimu, zirkonu, apatitu, allanitu) nebyl pozorován. Nutno zdůraznit, že všechny vzorky drob a břidlic, v nichž byl nalezen autigenní xenotim,

obsahují i autigenní monazity a ve všech vzorcích s autigenním monazitem byl vždy přítomen i autigenní xenotim. Objemové zastoupení xenotimu je vždy výrazně menší než monazitu (cca 10x). Z pohledu rozdílné litologie (droba/břidlice) je vyšší objemové zastoupení autigenního xenotimu, ale i monazitu v břidlicích.

Ve vzorcích drob a břidlic se vzácně vyskytují i zaoblená zrna detritického xenotimu, od okrajů obvykle částečně alterovaná a zatlačovaná nejčastěji apatitem. Na základě studia valounů slepenců, lze jako hlavní zdroj detritických xenotimů považovat leukokratní dvojslídne ortoruly často s granátem (ČOPIJKOVÁ, 2007). Ve valounech jiných typů hornin xenotim chybí. Autigenní xenotim je od xenotimu detritického snadno texturně odlišitelný.

Obr. 1. Autigenní xenotim(-Y) v BSE obraze; a) xenotim s hojnými inkluzemi diagenetického křemene (břidlice; protivanovské souvrství); b) xenotim (břidlice; protivanovské souvrství); c) xenotim uzavírající inkluze anatasu a křemene (břidlice; protivanovské souvrství); d) xenotim v asociaci s autigenním monazitem a anatasem (břidlice; protivanovské souvrství); e) xenotim v asociaci s autigenním monazitem (droba; moravické souvrství); f) xenotim v asociaci s autigenním monazitem a anatasem (droba; protivanovské souvrství). Seznam použitých zkratk: Xen A - xenotim autigenní; Mnz A - monazit autigenní; Ant - anatas; Chl - chlorit.

Fig. 1. BSE images of authigenic xenotime(-Y); a) xenotime with abundant inclusions of diagenetic quartz (shale; Protivanov Formation); b) xenotime (shale; Protivanov Formation); c) xenotime with inclusions of anatase and quartz (shale; Protivanov Formation); d) xenotime associated with authigenic monazite and anatase (shale; Protivanov Formation); e) xenotime associated with authigenic monazite (graywacke; Moravice Formation); f) xenotime associated with authigenic monazite and anatase (graywacke; Protivanov Formation). The list of abbreviations: Xen A - autigenic xenotime; Mnz A - authigenic monazite; Ant - anatase; Chl - chlorite.

Tabulka 1. Reprezentativní mikrosondové analýzy autigenního xenotimu. Analýzy xenotimu byly přepočtené na 4 atomy kyslíku pfu.

Table 1. Representative microprobe analyses of authigenic xenotime. Structural formulae of xenotime were calculated on the basis of 4 oxygen atoms pfu.

	1	2	3	4
SO ₃	0,03	0,00	0,03	0,00
P ₂ O ₅	33,06	32,74	31,29	32,14
SiO ₂	1,57	1,70	5,34	2,54
ZrO ₂	0,00	0,61	2,38	0,00
ThO ₂	0,05	0,11	0,57	0,20
UO ₂	0,05	0,17	0,40	0,40
Al ₂ O ₃	0,16	0,00	0,00	0,00
Sc ₂ O ₃	0,00	0,04	0,08	0,00
Y ₂ O ₃	40,41	41,84	38,75	40,87
La ₂ O ₃	0,00	0,02	0,00	0,00
Ce ₂ O ₃	0,06	0,08	0,02	0,00
Pr ₂ O ₃	0,01	0,01	0,03	0,03
Nd ₂ O ₃	0,58	0,41	0,41	0,14
Sm ₂ O ₃	1,38	1,02	1,12	1,03
Eu ₂ O ₃	0,51	0,22	0,17	0,33
Gd ₂ O ₃	4,51	3,95	3,91	4,42
Tb ₂ O ₃	0,92	0,76	0,87	1,04
Dy ₂ O ₃	6,74	6,57	6,33	8,21
Ho ₂ O ₃	1,11	1,16	1,23	1,42
Er ₂ O ₃	3,31	3,41	3,32	3,75
Tm ₂ O ₃	0,63	0,57	0,61	0,60
Yb ₂ O ₃	2,12	2,25	2,48	2,21
Lu ₂ O ₃	0,68	0,76	0,82	0,75
CaO	0,06	0,06	0,17	0,04
MnO	0,03	0,00	0,00	0,00
FeO	0,57	0,47	0,32	0,09
SrO	0,00	0,00	0,00	0,00
PbO	0,00	0,00	0,00	0,00
Suma	98,55	98,93	100,68	100,21

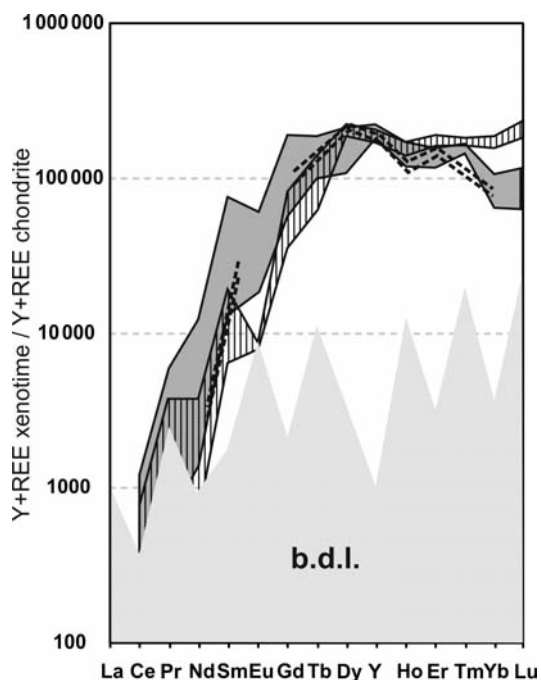
	1	2	3	4
S ⁶⁺	0,001	0,000	0,001	0,000
P ⁵⁺	0,947	0,936	0,863	0,914
Si ⁴⁺	0,053	0,058	0,174	0,085
Suma	1,001	0,993	1,039	0,999
La ³⁺	0,000	0,000	0,000	0,000
Ce ³⁺	0,001	0,001	0,000	0,000
Pr ³⁺	0,000	0,000	0,000	0,000
Nd ³⁺	0,007	0,005	0,005	0,002
Sm ³⁺	0,016	0,012	0,013	0,012
Eu ³⁺	0,021	0,017	0,015	0,022
Gd ³⁺	0,051	0,044	0,042	0,049
Tb ³⁺	0,010	0,008	0,009	0,012
Dy ³⁺	0,073	0,071	0,066	0,089
Ho ³⁺	0,012	0,012	0,013	0,015
Er ³⁺	0,035	0,036	0,034	0,040
Tm ³⁺	0,007	0,006	0,006	0,006
Yb ³⁺	0,022	0,023	0,025	0,023
Lu ³⁺	0,007	0,008	0,008	0,008
Al ³⁺	0,007	0,000	0,000	0,000
Sc ³⁺	0,000	0,001	0,002	0,000
Fe ²⁺	0,016	0,013	0,009	0,002
Mn ²⁺	0,001	0,000	0,000	0,000
Pb ²⁺	0,003	0,003	0,003	0,003
Ca ²⁺	0,002	0,002	0,006	0,001
Sr ²⁺	0,000	0,000	0,000	0,000
Suma	1,028	1,037	0,982	1,027
O ²⁻	4	4	4	4

Autigenní REE-minerály jsou běžné ve všech vzorcích břidlic a drob protivanovského a moravického souvrství. Avšak v řadě ze studovaných vzorků nevzniká monazit a xenotim, ale je v nich běžný synchysit-(Ce) (Ca(Ce,La)(CO₃)₂F) či parisit-(Ce) (Ca(Ce,La)₂(CO₃)₃F₂). V jednom ze vzorků břidlic vznikal rhabdofän-(Ce) (hexagonální (Ce,La)PO₄·H₂O). Směrem na jihovýchod, v sedimentech vykazujících nižší teplotní postižení (myslejovecké souvrství), jsou novotvořené autigenní REE fáze vzácné (ČOPIJKOVÁ *et al.*, 2011).

4.3 Chemické složení xenotimu-(Y)

Autigenní xenotim vykazuje poměrně homogenní chemické složení a ve všech případech odpovídá xenotimu-(Y) (tab. 1). Pro xenotim je charakteristický zvýšený obsah MREE a HREE (0,18–0,28 apfu REE) s nejvyšším zastoupením Dy (3,9–8,2 hm. % Dy₂O₃), obsahy La až Pr se pohybují blízko meze detekce EMP. Chondritem normalizova-

né obsahy REE (Obr. 2) vykazují jen slabou negativní Eu anomálii (Eu/Eu^* je obvykle v rozmezí 0,26–0,63) a téměř plochý tvar REE křivky od Gd po Lu s vysokým poměrem $\text{Gd}_\text{N}/\text{Yb}_\text{N}$ v průměru 1,4 ($s_x = 0,58$). Obsah Th v xenotimu-(Y) je nízký (do 0,57 hm. % ThO_2 ; v průměru 0,15 hm. % ThO_2) a obsah U je velmi nízký (do 0,40 hm. % UO_2 ; v průměru 0,18 hm. % UO_2), při relativně velkém poměru Th/U (0,4–2). Do autigenního xenotimu v malém množství vstupuje i Zr (do 2,4 hm. % ZrO_2 ; v průměru 0,4 hm. % ZrO_2).

Obr. 2. Normalizované obsahy REE v autigenním xenotimu (podle chondritu TAYLORA a MCLENNANA, 1985); pole s označením b.d.l. znázorňuje oblast pod mezí detekce EMP; a) šedé pole – autigenní xenotim; v grafu jsou pro srovnání vyznačeny i REE-křivky hydrotermálního xenotimu (čárkované linie) z práce DOLNÍČEK (2010) a detritického xenotimu (šrafované pole).

Fig. 2. Chondrite (TAYLOR and MCLENNAN, 1985) normalised patterns of REE in authigenic xenotime; area labeled by b.d.l. stands for values below the detection limit of the EMP; a) gray area – authigenic xenotime; in graph are plotted representative REE-patterns for hydrothermal xenotime (dashed lines) from DOLNÍČEK (2010) and for detrital xenotime (dashed area) for comparison.

4. 4 Chemické složení drob a břidlic

U vzorků drob a břidlic z protivanovského i moravického souvrství byl sledován vztah mezi vznikem autigenních REE minerálů a chemismem hornin. Chemické složení drob z pohledu hlavních prvků je velmi uniformní vyjma obsahu Ca, který kolísá od 0,36 do 2,70 hm. % CaO (tab. 2). Břidlice vykazují větší variabilitu v chemickém složení, obsah Al_2O_3 se pohybuje v rozmezí 15,8–19,4 hm. %, značně proměnlivý je v nich obsah Fe ($\text{Fe}_2\text{O}_3 = 1,71\text{--}6,81$ hm. %), méně Mg ($\text{MgO} = 1,80\text{--}3,87$ hm. %), což se odráží i ve velké variabilitě poměru $\text{Fe}/(\text{Fe}+\text{Mg})$ 0,31–0,80. Obsah Ca v břidlicích vykazuje vzhledem k drobám menší variabilitu (0,27–1,2 hm. % CaO). Variabilita v obsahu Ca, Al, Fe a Mg ve studovaných drobách a břidlicích je vyjádřena v grafech na obrázku 3. Lokality obsahující autigenní monazit a xenotim jsou v grafech odlišeny jiným symbolem, aby mohl být posouzen vztah mezi chemickým složením horniny a vznikem autigenního monazitu a xenotimu.

Tabulka 2. Reprezentativní chemické složení břidlic a drob moravsko-slezského kulmu (hlavní prvky).

Table 2. Representative whole-rock chemical composition of shales and graywackes from the Moravo-Silesian Culm (major elements).

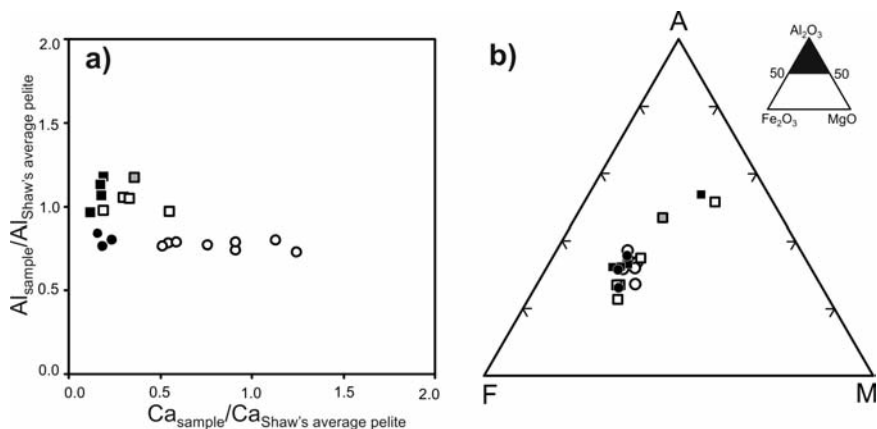
vzorek/sample	1	2	3	4	5	6	7
REE fáze/REE phase	mnz, xen	synch	synch	synch	mnz, xen	mnz, xen	synch
	droba	droba	droba	břidlice	břidlice	břidlice	břidlice
wt. %	graywacke	graywacke	graywacke	shale	shale	shale	shale
SiO ₂	68,96	69,86	66,53	62,61	58,47	60,41	59,94
TiO ₂	0,73	0,61	0,78	0,78	0,96	0,84	0,95
Al ₂ O ₃	13,84	12,77	13,29	16,07	18,56	17,54	17,44
Fe ₂ O ₃	5,24	4,69	4,96	6,52	6,81	1,98	1,71
MnO	0,06	0,08	0,07	0,09	0,09	0,10	0,08
MgO	1,97	1,93	2,64	2,70	2,65	3,30	3,87
CaO	0,36	1,65	2,45	1,20	0,39	0,40	0,65
Na ₂ O	2,53	2,46	2,48	1,89	1,81	2,28	2,07
K ₂ O	2,81	2,60	2,64	3,46	4,63	3,14	3,95
P ₂ O ₅	0,19	0,13	0,13	0,17	0,22	0,15	0,19
LOI	3,10	3,00	3,87	4,30	5,20	4,53	4,33
Total	99,79	99,78	99,84	99,79	99,79	94,68	95,18

Tabulka 3. Reprezentativní chemické složení břidlic a drob moravsko-slezského kulmu (vybrané stopové prvky).

Table 3. Representative whole-rock chemical composition of shales and graywackes from the Moravo-Silesian Culm (selected trace elements).

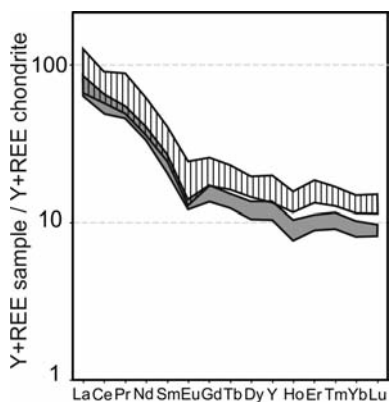
vzorek/sample	1	2	4	5
REE fáze/REE phase	mnz, xen	synch	synch	mnz, xen
	droba	droba	břidlice	břidlice
ppm	graywacke	graywacke	shale	shale
Ba	607	610	646	999
Sr	112	211	171,5	76,9
Zr	230	168	164,1	235,4
Th	13,1	10	12,3	15,9
U	4,8	2,5	3,4	3,4
Y	23,1	19,8	25,9	33,9
La	24,6	22,6	28,0	42,9
Ce	52,6	44,5	58,3	81,1
Pr	6,43	5,61	7,03	10,75
Nd	25,4	22,5	26,5	39,6
Sm	5,24	4,29	5,43	7,93
Eu	0,99	1,00	1,16	1,77
Gd	4,46	3,66	4,73	6,71
Tb	0,71	0,62	0,82	1,09
Dy	4,05	3,49	4,37	5,87
Ho	0,81	0,69	0,95	1,22
Er	2,23	1,92	2,67	3,70
Tm	0,37	0,32	0,41	0,54
Yb	2,24	1,95	2,53	3,26
Lu	0,33	0,31	0,41	0,51
REE+Y	154	133	169	241

Celkové obsahy REE+Y kolísají v závislosti na litologii, v břidlicích (148–241 ppm) jsou vyšší než v asociujících drobách (133–160 ppm), avšak chondritem normalizované REE-křivky jsou ve všech vzorcích obdobné (tab. 3, obr. 4). REE-křivky vykazují obohacení o LREE s klesajícími obsahy od La po Sm, negativní Eu anomálii (Eu/Eu^* je 0,50–0,75 v břidlicích a 0,63–0,78 v drobách) a plochý tvar křivky pro HREE (poměr La_N/Yb_N 6,7–9,4 v drobách a 5,7–8,9 v břidlicích a poměr Gd_N/Yb_N 1,4–1,8 v drobách a 1,5–1,7 v břidlicích).

Obr. 3. Celohorninové chemické složení břidlic a drob moravsko-slezského kulmu; a) Relativní obsah Ca a Al v drobách vztahovaný vůči průměrnému pelitu podle SHAW (1956); b) Fe_2O_3 - Al_2O_3 -MgO ternární diagram. Kolečka - droby; čtverce - břidlice; černý symbol - vzorky s autigenním monazitem a xenotimem; bílý symbol - vzorky s autigenním synchysitem či parisitem; šedý symbol - břidlice s autigenním rhabdofánem.

Fig. 3. Whole-rock chemical composition of shales and graywackes from the Moravo-Silesian Culm; a) Whole-rock Ca and Al contents of the samples referenced to Shaw's data for average pelite (SHAW, 1956); b) Fe_2O_3 - Al_2O_3 -MgO ternary diagram. Circle - graywackes; square - shales; black symbol - samples with authigenic monazite and xenotime; white symbol - samples with authigenic synchysite or parisite; gray symbol - shale with authigenic rhabdophane.

Obr. 4. Pole chondritem normalizovaných obsahů REE a Y (pro normalizaci použita data podle TAYLORA a MCLENNANA, 1985) v drobách a břidlicích moravsko-slezského kulmu. Šedé pole - droby; šrafované pole - břidlice.

Fig. 4. Fields of chondrite normalised patterns of REE and Y (chondrite data for normalization from TAYLOR and MCLENNAN, 1985) for shales and graywackes from the Moravo-Silesian Culm. Gray area - graywackes; dashed area - shales.

4.5 Odraznost vitrinitu

Sedimenty protivanovského souvrství s výskyty autigenního monazitu a xenotimu mají hodnoty odraznosti vitrinitu $R_o = 4,05-4,44$ %. Obdobné hodnoty odraznosti vitrinitu byly naměřeny i na jiných lokalitách v protivanovském souvrství, kde autigenní fosfáty nevznikají (R_o do 4,49 %) a i na vzorcích odebraných FRANCŮ *et al.* (2002) v blízkosti studovaných lokalit (R_o 3,3–4,5 %). Pro břidlice moravického souvrství (Nizký Jeseník) obsahující autigenní xenotim a monazit se hodnoty odraznosti vitrinitu R_o pohybují kolem 4,7 %.

5. Diskuze

5.1 Podmínky vzniku autigenního xenotimu

Na základě texturních pozorování lze jednoznačně vyvodit autigenní původ studovaného xenotimu; 1) xenotim tvoří zrna nepravidelného tvaru, transportem nezaoblená, texturně velmi podobná autigennímu monazitu (ČOPIJKOVÁ *et al.*, 2011); 2) xenotim uzavírá četné drobné inkluze jiných autigenních minerálů, případně s nimi srůstá (křemen, anatas, Fe oxidy/hydroxidy, monazit-(Ce)).

Častý výskyt autigenního xenotimu v asociaci s autigenním monazitem a jejich obdobné texturní znaky svědčí pro jejich téměř současný vznik. Odraznost vitrinitu hovoří pro termální zralost sedimentů protivanovského souvrství, odpovídající velmi slabé metamorfóze o maximální $T \sim 250-300$ °C. Vzorky z moravického souvrství vykazují ještě mírně vyšší teplotní postižení $T \sim 300-350$ °C. V jihovýchodní části Dražanské vrchoviny (myslejovické souvrství) vypovídají hodnoty odraznosti vitrinitu maximální $T \sim 120-200$ °C odpovídající podmínkám pozdní diagenese (FRANCŮ *et al.*, 1999, 2002; ČOPIJKOVÁ *et al.*, 2011). Za podmínek pozdní diagenese byla mobilita REE prvků značně omezená, autigenní REE minerály nevznikají ve větší míře ani v drobách, ani v břidlicích a detritické minerály (monazit, xenotim, apatit, zirkon, titanit) se jeví stabilní. Získaná data indikují, že autigenní xenotim i monazit musely vznikat v souvislosti s velmi slabou metamorfózou sedimentů, v teplotním rozmezí 200–300 °C v severovýchodní části Dražanského kulmu a 200–350 °C v jihovýchodní části kulmu Nížkého Jeseníku. Rovněž hojný autigenní anatas v asociaci s xenotimem, který vzniká patrně z Ti uvolněného při chloritizaci biotitu, svědčí pro vznik xenotimu v souvislosti s velmi slabou metamorfózou. Texturně podobné xenotimy, uzavírající diagenetický křemen a lupínky metamorfního muskovitu („sericitu“), často v asociaci s autigenním monazitem, rostoucí v souvislosti s velmi slabou a slabou metamorfózou sedimentů, popsali i FRANZ *et al.* (1996), RASMUSSEN *et al.* (2005) a VALLINI *et al.* (2007a).

Ještě v poměrně nedávné době se uvádělo, že metamorfní xenotim a monazit nevzniká v sedimentech metamorfovaných v podmínkách nižších než facie zelených břidlic. Z této práce a dostupných literárních údajů se jeví, že vznik xenotimu ve velmi slabě až slabě metamorfovaných sedimentech je poměrně běžný jev. Patrně vzhledem k jeho malému objemovému zastoupení v horninách, je často přehlížen a mnohem větší pozornost je věnována objemově více zastoupenému monazitu. Lze tedy očekávat jeho výskyt i v jiných slabě metamorfovaných terénech, odkud byl popsán nízkoteplotní metamorfní monazit (např. BURNOTTE *et al.*, 1989; RASMUSSEN and MUHLING, 2007, 2009; WING *et al.*, 2003).

Texturně se studované xenotimy liší od diagenetických xenotimů. Xenotimy vznikající ve fázi rané diagenese sedimentů tvoří obvykle pyramidální či nepravidelné nárůsty na detritickém zirkonu, někdy i xenotimu (KOSITCIN *et al.*, 2003; RASMUSSEN *et al.*, 2004; VALLINI, 2006). S rostoucí hloubkou pohřbení může diagenetický xenotim tvořit nepravidelné akumulace masivního cementu a zatlačovat intraklasty, obvykle v asociaci s apatitem a pyritem (VALLINI *et al.*, 2005). Na základě texturních pozorování lze rovněž vyloučit vznik autigenního xenotimu v kulmských sedimentech v souvislosti s mladší povariskou či alpinskou hydrotermální mineralizací, která je v kulmských drobách i břidlicích popsána

(KUČERA *et al.*, 2009; ZIMÁK *et al.*, 2002). Hydrotermální xenotim byl nedávno nalezen DOLNÍČEKEM (2010) na jedné z mladých hydrotermálních rudních žil (křemen, siderit, dolomit-ankerit, chalkopyrit, dickit) v břidlicích Nízkého Jeseníku. Na rozdíl od autigenního xenotimu v drobkách a břidlicích tvoří tento hydrotermální xenotim drobná euhedrální zrna uspořádaná do žilek v okolním žilném křemenu.

Precipitace monazitu a xenotimu v drobkách a břidlicích kulmských sedimentů může souviset s inverzní rozpustností REEPO₄ v nízko-teplotních roztocích, kdy v teplotním rozmezí přibližně 150–300 °C rozpustnost REEPO₄ klesá s rostoucí teplotou (POITRASSON *et al.*, 2004; WOOD a WILLIAMS-JONES, 1994). Na základě pozorovaných texturních vztahů se jeví xenotim mírně mladší než monazit. Pozdější vznik xenotimu ve srovnání s růstem monazitu může souviset; i) s rozpustností jednotlivých REEPO₄ v roztocích, kde minimální rozpustnost je pozorována pro LREE mezi Ce a Sm a v rámci HREE rozpustnost roste s rostoucím atomovým číslem (CARRON *et al.*, 1958; FIRSCHING a BRUNE, 1991; JONASSON *et al.*, 1985; LIU a BYRNE, 1997; WOOD a WILLIAMS-JONES, 1994); ii) ale i s rostoucí komplexací REE od La po Lu běžnými organickými i anorganickými (karbonátovými, fosfátovými, hydroxidovými, fluoridovými) ligandy (LEE a BYRNE, 1992, 1993; SONKE a SALTERS, 2006; WOOD, 1990).

5.2 Chemické složení xenotimu

Přes rychle rostoucí význam xenotimu s rozvojem geochronologie a termometrie, je stále v literatuře malé množství kvalitních geochemických dat xenotimů z velmi slabě až slabě metamorfovaných hornin. Některé z prací přítomnost xenotimu zmiňují, ale jsou zaměřené na studium nízkoteplotního monazitu (RASMUSSEN *et al.*, 2005; Wan *et al.*, 1997). VALLINI *et al.* (2007a) a RASMUSSEN *et al.* (2005) datovali xenotimy rostoucí při slabé metamorfóze pískovců, avšak jejich chemické složení nepublikovali. U mnohých publikovaných analýz chybí stanovení některých geneticky důležitých prvků, zejména Eu, Th, U, či Zr.

Tvary REE křivek u xenotimu z pelitů metamorfovaných v podmínkách pumpellyit-aktinolitové facie (T ~ 300–350 °C; P ~ 3–4 kbary; CABELLA *et al.*, 2001) s maximem v Dy a obohacením o MREE, včetně slabé negativní Eu anomálie, jsou blízké xenotimu z kulmských sedimentů. Pro xenotimy vznikající v podmínkách velmi slabé metamorfózy se jeví typický nízký obsah Th a U (CABELLA *et al.*, 2001; FRANZ *et al.*, 1996; RASMUSSEN *et al.*, 2005; VALLINI *et al.*, 2007a). Chemické složení xenotimu vznikajícího v podmínkách velmi slabé metamorfózy siliciklastických sedimentů je odlišné od výše-teplotních xenotimů magmatického či metamorfního původu. Xenotimy z výše metamorfovaných sedimentárních hornin vykazují obvykle zvýšené koncentrace HREE a nižší poměr Gd_N/Yb_N, obsah Eu mají velice nízký a poměr Th/U s rostoucí metamorfózou klesá (BEA a MONTERO, 1999; Franz *et al.*, 1996; GIERÉ *et al.*, 2011; PYLE *et al.*, 2001). Zvýšený obsah Si v autigenním xenotimu souvisí patrně s přítomností hojných inkluzí křemene. Obsahy Zr v xenotimech z jiných slabě až silně metamorfovaných sedimentů nejsou dostupné.

Chemické složení xenotimů z kulmské pánve se z pohledu zastoupení REE prvků, tvarů REE křivek a přítomnosti slabé negativní Eu anomálie značně podobá diagenetickým xenotimům vznikajícím v siliciklastických sedimentech (KOSITCIN *et al.* 2003; VALLINI *et al.*, 2005), zejména těm, které vznikají při větší hloubce pohřbení. VALLINI *et al.* (2005) popisují nárůst poměru MREE/HREE u diagenetického xenotimu s rostoucí hloubkou pohřbení. Obsah U je však u diagenetických xenotimů (KOSITCIN *et al.*, 2003; VALLINI *et al.*, 2005, 2007b) obvykle vyšší ve srovnání s xenotimy z kulmské pánve. Obsah Th je u diagenetického xenotimu nejčastěji velmi nízký (do 0,1 hm. % ThO₂; VALLINI, 2006) vyjma pánve Witwatersrand (až 2,6 hm. % ThO₂; KOSITCIN *et al.*, 2003) a souvrství Stirling Range (2–6 hm. % ThO₂; RASMUSSEN *et al.*, 2004). Malý podíl Zr, nalezený v xenotimech z kulmských sedimentů je typický i pro diagenetické xenotimy (KOSITCIN *et al.*, 2003; VALLINI, 2006), avšak KOSITCIN *et al.* (2003) ho považují za důsledek kontaminace zirkonem, který diagenetický xenotim obrůstá.

Mladší hydrotermální xenotim z rudní žíly v břidlicích moravického souvrství vykazuje obdobné zastoupení REE prvků a tvar REE křivek (Eu nebylo analyzováno) jako autigenní xenotim v drobách a břidlicích (Obr. 2), avšak má vyšší obsahy U (0,27–0,45 hm. % UO_2) a zejména Th (0,65–1,30 hm. % ThO_2). Hydrotermální xenotimy vázané na sedimentární horniny i z jiných světových lokalit vykazují obvykle obdobné či ještě výraznější obohacení o MREE s vysokým poměrem Gd_N/Yb_N , často bez Eu anomálie (KOSITCIN *et al.*, 2003; VALLINI *et al.*, 2005) ve srovnání s autigenními xenotimy v kulmské pánvi. Obsah Th a U u hydrotermálních xenotimů značně kolísá, od velice nízkých obsahů (KOSITCIN *et al.*, 2003; STANISLAWSKA a MICHALIK, 2008), přes střední až vyšší obsahy U (0,5–1,8 hm. % UO_2) či zvýšené obsahy Th (DOLNÍČEK, 2010; STANISLAWSKA a MICHALIK, 2008; VALLINI *et al.*, 2005).

Pro lepší využití chemického složení xenotimu pro diskriminaci jeho původu v sedimentárních a slabě metamorfovaných sedimentárních horninách je potřeba shromáždit mnohem více geochemických dat z různých pánví světa. Zásadní je z tohoto pohledu stanovení obsahu všech prvků, které mohou do struktury xenotimu vstupovat, a které jsou geneticky důležité, včetně Eu, ostatních LREE, Zr, Th a U. Bedlivý pozor je potřeba dávat na možné koincidence (např. koincidenci Zr $L\alpha$ s P $K\alpha$, koincidenci Pb $M\alpha$ s Y $L\gamma_2$, Th $M\zeta_1$ a Th $M\zeta_2$, či koincidenci U $M\beta$ s Th $M\gamma$) a empiricky stanovené korekce na tyto koincidence. Analytický protokol zahrnující vhodné analytické linie i pozice na pozadí pro většinu prvků vstupujících do xenotimu (mimo Lu a Zr) publikovali např. HETHERINGTON *et al.* (2008).

5.3 Vznik xenotimu ve vztahu k chemickému složení sedimentů

Růst xenotimu v asociaci s monazitem v podmínkách velmi slabé metamorfózy siliciklastických sedimentů byl v posledních letech v literatuře několikrát zmíněn (FRANZ *et al.*, 1996; RASMUSSEN *et al.*, 2005; VALLINI *et al.*, 2007a; WAN *et al.*, 2007). V případě metamorfního monazitu byl některými autory diskutován vliv chemického složení horniny na vznik monazitu. Na význam obsahu Ca a Al v metasedimentech pro vznik monazitu v amfibolitové facii poukázali FERRY (2000), FOSTER a PARRISH (2003), JANOTS *et al.* (2008), KRENN a FINGER (2007) a WING *et al.* (2003). FITZSIMONS *et al.* (2005) diskutovali závislost mezi vznikem monazitu v metapelitech (facie zelených břidlic a amfibolitová) a obsahem Fe a Mg v těchto metapelitech. Na vznik metamorfního monazitu výhradně v Ca chudých pískovcích metamorfovaných ve facii zelených břidlic ($T \sim 350$ °C) a v Ca chudých drobách ($T \sim 200$ – 300 °C) upozornili RASMUSSEN a MUHLING (2009) a ČOPIAKOVÁ *et al.* (2011).

Z výsledků odraznosti vitrinitu je zřejmé, že vzorky z protivanovského a moravického souvrství s výskytem autigenního monazitu a xenotimu prodělaly totožný paleotermální vývoj jako jiné vzorky z těchto souvrství, kde při remobilizaci REE vzniká synchysit-(Ce) či parisit-(Ce), případně rhabdofán-(Ce). Dosažená teplota tedy nemůže být považována za hlavní faktor kontrolující růst autigenního monazitu a xenotimu. Vznik autigenního monazitu a xenotimu nevykazuje žádnou korelaci k celkovému obsahu REE+Y v hornině, ani ke tvaru REE-křivky (Obr. 4 a Tab. 3). Již v práci ČOPIAKOVÁ *et al.* (2011) však byl ukázán vztah mezi vznikem autigenního monazitu v drobách protivanovského souvrství a obsahem Ca v těchto drobách. Soubor studovaných vzorků byl od té doby rozšířen a ukázalo se, že monazity i xenotimy vznikají pouze v drobách a břidlicích s nízkým obsahem Ca ($< 0,5$ hm. % CaO, Obr. 3). Lépe je tento vztah patrný u vzorků drob, kde je větší variabilita obsahu Ca. Nízkoteplotní metamorfní monazit a xenotim popsali i FRANZ *et al.* (1996) a WAN *et al.* (2007) z metasedimentů ve facii zelených břidlic ($T \sim 450$ °C a $T \sim 300$ – 400 °C) a CABELLA *et al.* (2001) z metasedimentů pumpellyit-aktinolitové facie ($T \sim 300$ – 350 °C). Tyto sedimenty vykazují rovněž nízký obsah Ca (0,15 hm. % CaO – WAN *et al.*, 2007; 0,15 a 0,81 hm. % CaO – CABELLA *et al.*, 2001; a 0,17 hm. % CaO – FRANZ *et al.*, 1996). Vztah mezi vznikem monazitu a xenotimu a obsahem Al v sedimentech moravsko-slezského kulmu

(12,1–19,4 hm. % Al_2O_3) nebyl pozorován (Obr. 3). Rovněž variabilita v obsahu Fe a Mg v břidlicích nemá vliv na vznik monazitu a xenotimu (Obr. 3b). Obsah P je relativně stálý (0,12–0,22 hm. % P_2O_5) a nevykazuje prokazatelnou korelaci s výskytem autigenních REE fosfátů.

Výsledky této práce a syntéza dostupných literárních údajů ukazují, že obsah Ca v siliciklastických sedimentech výrazně ovlivňuje vznik a stabilitu monazitu a xenotimu v podmínkách velmi slabé až slabé metamorfózy a nízký obsah Ca patrně rozšiřuje pole stability těchto fází do nižších metamorfních podmínek.

5.4 Zdroje REE pro vznik autigenního xenotimu

Výskyt autigenních REE minerálů v sedimentech moravsko-slezského kulmu svědčí pro lokální mobilizaci REE z okolních sedimentárních hornin. K výrazné mobilizaci REE prvků dochází v sedimentech s nárůstem paleoteploty nad 150–200 °C. Podrobná diskuze věnující se zdroji REE pro vznik autigenního monazitu je v práci ČOPIJKOVÁ *et al.* (2011).

Za hlavní zdroj REE pro vznik autigenních REE minerálů v sedimentech moravsko-slezského kulmu lze považovat detritické REE-minerály, které jsou v podmínkách velmi slabé metamorfózy, při účinku F a CO_2 bohatých fluid, nestabilní. Za důležitý zdroj REE je považován detritický monazit, který vykazuje intenzivní projevy rozpouštění (ČOPIJKOVÁ *et al.*, 2011). Část Y+REE může pocházet i z jiných částečně korodovaných detritických minerálů (apatitu, granátu, allanitu, titanitu či xenotimu). Detritický allanit a xenotim je však výrazně méně zastoupený ve srovnání s apatitem, granátem, titanitem i monazitem. Rovněž nelze vyloučit, že část REE pochází z desorpce REE z povrchu jílových minerálů a Fe oxidů/hydroxidů či z degradace organické hmoty. Tyto procesy se však odehrávají již v podmínkách rané až pozdní diagenézy (BURNOTTE *et al.*, 1989; MIŁODOWSKI a ZALASIEWICZ, 1991; LEV *et al.*, 1998; EVANS a ZALASIEWICZ, 1996; RASMUSSEN *et al.*, 1998; VALLINI *et al.*, 2002, 2005). V případě rané diagenetických xenotimů je za zdroj Y+REE považována rovněž i mořská voda (VALLINI *et al.*, 2005). Vzhledem k tomu, že v sedimentech kulmu Dražanské vrchoviny, které vykazují nižší teplotní postižení (pozdí diagenézy) nebyla pozorována významnější remobilizace REE, lze tyto další možné zdroje považovat za minoritní.

6. Závěry

Autigenní xenotim byl nalezen v některých drobách a břidlicích moravsko-slezského kulmu. Ve všech vzorcích se vyskytuje společně s ním i autigenní monazit. Obě fáze vznikají v souvislosti s velmi slabou metamorfózou sedimentů v teplotním rozmezí 200–300 °C pro oblast Dražanské vrchoviny a 200–350 °C pro oblast Nízkého Jeseníku. Přítomnost autigenního xenotimu a monazitu ve velmi slabě metamorfovaných horninách moravsko-slezského kulmu není řízena pouze PT podmínkami, ale při jejich vzniku hrají významnou roli i celohorninový chemismus a interakce s fluidy. Xenotim vzniká pouze v Ca chudých drobách a břidlicích. Pro xenotim vznikající v podmínkách velmi slabé metamorfózy je charakteristický nepravidelný tvar a hojně inkluze jiných autigenních minerálů, zejména křemene a anatasu. Z pohledu chemického složení je pro něj typický nízký obsah Th, U, zvýšený obsah MREE a HREE a plochý tvar chondritem normalizované křivky od Gd po Lu s vysokým poměrem Gd_N/Yb_N a slabou negativní Eu anomálií.

Poděkování

Autoři děkují P. Uherovi za kritické pročtení rukopisu a E. Franců za stanovení odraznosti vitrinitu. Práce byla vypracována s finanční podporou grantu GAČR č. 205/07/474, projektu GAAV KJB301630801 a OPVK 2.3 Výzkumný tým pro ukládání radioaktivních odpadů a jadernou bezpečnost (CZ.1.07/2.3.00/20.0052).

LITERATURA

- BEA, F., MONTERO, P., 1999: Behavior of accessory phase and redistribution of Zr, REE, Y, Th, and U during metamorphism and partial melting of metapelites in the lower crust: an example from the Kinzigite Formation of Ivrea-Verbano, NW Italy. *Geochim. Cosmochim. Acta* 63, 1 133–1 153.
- BURNOTTE, E., PIRARD, E., MICHEL, G., 1989: Genesis of gray monazites: evidence from the Paleozoic of Belgium. *Economic Geol.* 84, 1 417–1 429.
- CABELLA, R., LUCCHETTI, G., MARESCOTTI, P., 2001: Authigenic monazite and xenotime from pelitic metacherts in pumpellyite-actinolite-facies conditions, Sestri-Voltaggio Zone, Central Liguria, Italy. *Canad. Mineral.* 39, 717–727.
- CARRON, M. K., NAESER, C. R., ROSE JR., H. J., HILDEBRAND, F. A., 1958: Fractional precipitation of rare earths with phosphoric acid. *U.S. Geological Survey Bulletin* 1036, 253–275.
- ČOPIJKOVÁ, R., 2007: Odras změn provenience v psefitické a psamitické frakci sedimentů mysejovického souvrství (analýza těžkých minerálů). MS PiF, Masarykova Univerzita, Brno, p. 137.
- ČOPIJKOVÁ, R., 2010: Autigenní monazit-(Ce) až monazit-(Nd) v drobách kulmu Drahanské vrchoviny - vznik ve vztahu k chemickému složení drob a diagenetické teplotě. *Acta Mus. Moraviae, Sci. Geol.*, XCV, 2, 63–79.
- ČOPIJKOVÁ, R., NOVÁK, M., FRANČU, E., 2011: Formation of authigenic monazite-(Ce) to monazite-(Nd) from Upper Carboniferous graywackes of the Drahany Upland: Roles of the chemical composition of host rock and burial temperature. *Lithos* 127, 373–385.
- DOLNÍČEK, Z., 2010: Xenotim-(Y) z rudní žíly na lokalitě zlatý důl u Hluboček (Kulm Nížkého Jeseníku). *Geol. Výzk. Mor. Slez., Brno* 2010, 133–135.
- DVOŘÁK, J., 1973: Syntectonary tectonics of the Paleozoic of the Drahany Upland (Sudeticum, Moravia, Czechoslovakia). *Tectonophysics* 17, 359–391.
- DVOŘÁK, J., 1989: Anchimetamorphism in the Variscan tectogene in Central Europe - its relationship to tectogenesis. *Věst. Ústř. Úst. Geol.* 64 (1), 17–30.
- DVOŘÁK, J., WOLF, M., 1979: Thermalmetamorphism in the Moravian Paleozoic (Sudeticum, ČSSR). *Neues Jahrbuch Geol. Paläontol. Monatshefte* 10, 596–607.
- ENGLAND, G. I., RASMUSSEN, B., MCNAUGHTON, N. J., FLETCHER, I. R., GROVES, D. I., KRAPEŽ, B., 2001: SHRIMP U-Pb ages of diagenetic and hydrothermal xenotime from the Archaean Witwatersrand Supergroup of South Africa. *Terra Nova* 13, 360–367.
- EVANS, J., ZALASIEWICZ, J. A., 1996: U-Pb, Pb-Pb and Sm-Nd dating of authigenic monazite: implications for the diagenetic evolution of the Welsh Basin. *Earth Planet. Sci. Letters* 144, 421–433.
- FERRY, J. M., 2000: Patterns of mineral occurrence in metamorphic rocks. *Amer. Mineral.* 85, 1 573–1 588.
- FIRSCHING, F. H., BRUNE, S. N., 1991: Solubility products of the trivalent rare-earth phosphates. *Journal of Chemical & Engineering Data* 36, 93–95.
- FITZSIMONS, I. C. W., KINNY, P. D., WETHERLEY, S., HOLLINGSWORTH, D. A., 2005: Bulk chemical controls on metamorphic monazite growth in pelitic schists and implications for U-Pb age data. *J. Metam. Geol.* 23, 4, 261–277.
- FOSTER, G. L., PARRISH, R. R., 2003: Metamorphic monazite and the generation of P-T-t paths. In: Vance, D., Muller, W., Villa, I. M. (Eds.), *Geochronology: Linking the Isotopic Record with Petrology and Textures*: Geol. Soc. London, Special Publications, 220, pp. 25–47.
- FRANČU, E., FRANČU, J., KALVODA, J., 1999: Illite crystallinity and vitrinite reflectance in Paleozoic siliciclastics in the Bohemian Massif as evidence of thermal history. *Geologica Carpathica* 50 (5), 65–71.
- FRANČU, E., FRANČU, J., KALVODA, J., POELCHAU, H. S., OTAVA, J., 2002: Burial and uplift history of the Palaeozoic Flysch in the Variscan foreland basin (SE Bohemian Massif, Czech Republic). *EGU Stephan Mueller Special Publication Series*, 1, 167–179.
- FRANZ, G., ANDREHS, G., RHEDE, D., 1996: Crystal chemistry of monazite and xenotime from Saxothuringian-Moldanubian metapelites, NE Bavaria, Germany. *Eur. J. Mineral.* 8, 1 097–1 118.
- GIERÉ, R., RUMBLE, D., GÜNTHER, D., CONNOLLY, J., CADDICK, M. J., 2011: Correlation of Growth and Breakdown of Major and Accessory Minerals in Metapelites from Campolungo, Central Alps. *J. Petrol.* 52, 12, 2 293–2 334.
- HETHERINGTON, C. J., JERCINOVIC, M. J., WILLIAMS, M. L., MAHAN, K., 2008: Understanding geological processes with xenotime: Composition, chronology, and a protocol for electron probe microanalysis. *Chemical Geol.* 254, 133–147.
- JANOTS, E., ENGI, M., BERGER, A., ALLAZ, J., SCHWARZ, J. O., SPANDLER, C., 2008: Prograde metamorphic sequence of REE minerals in pelitic rocks of the Central Alps: implications for allanite-monazite-xenotime phase relations from 250 to 600 °C. *J. Metamorphic Geol.* 26, 509–526.

- JONASSON, R. G., BANCOFT, G. M., NESBIT, H. W., 1985: Solubilities of some hydrous REE phosphates with implications for diagenesis and seawater concentrations. *Geochim. Cosmochim. Acta* 49, 2 133–2 139.
- KOSITCIN, N., MCNAUGHTON, N. J., GRIFFIN, B. J., FLETCHER, I. R., GROVES, D. I., RASMUSSEN, B., 2003: Textural and geochemical discrimination between xenotime of different origin in the Archaean Witwatersrand Basin, South Africa. *Geochim. Cosmochim. Acta* 67, 709–731.
- KRENN, E., FINGER, F., 2007: Formation of monazite and rhabdophane at the expense of allanite during Alpine low temperature retrogression of metapelitic basement rocks from Crete, Greece: microprobe data and geochronological implications. *Lithos* 95, 130–147.
- KUČERA, J., CEMPIREK, J., DOLNÍČEK, Z., MUCHEZ, P., PROCHASKA, W., 2009: Rare earth elements and Yttrium geochemistry of dolomite from post-Variscan vein-type mineralization of the Nizký Jeseník and Upper Silesian Basins, Czech Republic. *J. Geochem. Explor.* 103, 69–79.
- KUMPERA, O., 1983: Geologie spodního karbonu jeseníckého bloku, Knih. Ústř. Úst. Geol., p 172.
- KUMPERA, O., MARTINEC, P., 1995: The development of the Carboniferous accretionary wedge in the Moravian–Silesian Paleozoic basin. *J. Czech Geol. Soc.* 40 (1–2), 47–64.
- LEE, J. H., BYRNE, R. H., 1992: Examination of comparative rare earth element complexation behavior using linear free-energy relationships. *Geochim. Cosmochim. Acta* 56, 1 127–1 137.
- LEE, J. H., BYRNE, R. H., 1993: Complexation of trivalent rare earth elements (Ce, Eu, Gd, Tb, Yb) by carbonate ions. *Geochim. Cosmochim. Acta* 57, 295–302.
- LEV, S. M., MCLENNAN, S. M., MEYERS, W. J., HANSON, G. N., 1998: A petrographic approach for evaluating trace-element mobility in a black shale. *J. Sed. Research* 68, 5, 970–980.
- LIU, X., BYRNE, R. H., 1997: Rare earth and yttrium phosphate solubilities in aqueous solution. *Geochim. Cosmochim. Acta* 61 (8), 1 625–1 633.
- MIGASZEWSKI, Z. M., GALUSZKA, A., 2010: Xenotime from the Podwisniowka mine pit, Holy Cross Mountains (South-Central Poland). *Mineralogia*, 41, 1–2, 3–9.
- MIŁODOWSKI, A. E., ZALASIEWICZ, J. A., 1991: Redistribution of rare earth elements during diagenesis of turbidite/hemipelagite mudrock sequences of Llandovery age from central Wales. *Geol. Soc. London, Spec. Publ.* 57, 101–124.
- POITRASSON, F., OELKERS, E., SCHOTT, J., MONTEL, J. M., 2004: Experimental determination of synthetic NdPO₄ monazite solubility in water from 21 °C to 300 °C: implications for rare earth element mobility in crustal fluids. *Geochim. Cosmochim. Acta* 68, 2 207–2 221.
- POUCHOU, J. L., PICHOIR, F., 1985: „PAP“ procedure for improved quantitative microanalysis. *Microbeam Analysis* 20, 104–105.
- PYLE, J., SPEAR, F. S., RUDNICK, R. L., McDONOUGH, W. F., 2001: Monazite-xenotime-garnet equilibrium in metapelites and a new monazite-garnet thermometer. *J. Petrol.* 42, 2 083–2 017.
- RASMUSSEN, B., 1996: Early-diagenetic REE-phosphate minerals (florencite, crandallite, gorceixite and xenotime) in marine sandstones: A major sink for oceanic phosphorus. *Am. J. Sci.* 296, 601–632.
- RASMUSSEN, B., 2005: Radiometric dating of sedimentary rocks: The application of diagenetic xenotime geochronology. *Earth-Science Reviews* 68, 197–243.
- RASMUSSEN, B., BUICK R., TAYLOR W. R. 1998: Removal of oceanic REE by authigenic precipitation of phosphatic minerals. *Earth Planet. Sci. Letters* 164, 135–149.
- RASMUSSEN, B., FLETCHER, I. R. AND SHEPPARD, S., 2005: Isotopic dating of the migration of a low-grade metamorphic front during orogenesis. *Geology* 33, 773–776.
- RASMUSSEN, B., FLETCHER, I. R., BENGTON, S., MCNAUGHTON, N. J., 2004: SHRIMP U-Pb dating of diagenetic xenotime in the Stirling Range Formation, Western Australia: 1.8 billion year minimum age for the Stirling biota. *Precambrian Research* 133, 329–337.
- RASMUSSEN, B., MUHLING, J. R., 2007: Monazite begets monazite: evidence for the dissolution of detrital monazite and reprecipitation of syntectonic monazite during low-grade regional metamorphism. *Contrib. Mineral. Petrol.* 154, 675–689.
- RASMUSSEN, B., MUHLING, J. R., 2009: Reactions destroying detrital monazite in greenschist-facies sandstones from the Witwatersrand basin, South Africa. *Chemical Geol.* 264, 311–327.
- SHAW, D. M., 1956: Geochemistry of pelitic rocks. Part III: Major elements and general geochemistry. *Geological Society of American Bulletin* 67, 919–934.
- SCHULMANN, K., GAYER, R., 2000: A model for a continental accretionary wedge developed by oblique collision: the NE Bohemian Massif. *J. Geol. Soc., London* 157, 401–406.
- SONKE, J. E., SALTERS, V. J. M., 2006: Lanthanide-humic substances complexation. I. Experimental evidence for a lanthanide contraction effect. *Geochim. Cosmochim. Acta* 70, 1 495–1 506.
- STANISLAWSKA, M., MICHALIK, M., 2008: Xenotime-(Y) veins in a Neoproterozoic metamudstone (Malopolska Block, S Poland). *Mineralogia* 39, 3–4, 105–113.

- TAYLOR, S. R., MCLENNAN, S. M., 1985: *The Continental Crust: its Composition and Evolution*. Blackwell Scientific Publ., p. 321, Oxford.
- VALLINI, D., 2006: The formation of authigenic xenotime in Proterozoic sedimentary basins: petrography, age and geochemistry. Unpublished Ph.D. Thesis. University of Western Australia, Nedlands, p 59.
- VALLINI, D., RASMUSSEN, B., KRAPEZ, B., FLETCHER, I. R., MCNAUGHTON, N. J., 2002: Obtaining diagenetic ages from metamorphosed sedimentary rocks: U-Pb-dating of unusually coarse xenotime cement in phosphatic sandstone. *Geology* 30, 12, 1 083–1 086.
- VALLINI, D., RASMUSSEN, B., KRAPEZ, B., FLETCHER, I. R., MCNAUGHTON, N. J., 2005: Microtextures, geochemistry and geochronology of authigenic xenotime: constraining the cementation history of a Palaeoproterozoic metasedimentary sequence. *Sediment* 52, 101–122.
- VALLINI, D. A., CANNON, W. F., SCHULZ, K. J., MCNAUGHTON, N. J., 2007a: Thermal history of low metamorphic grade Paleoproterozoic sedimentary rocks of the Penokean orogeny, Lake Superior region: Evidence for widespread 1786 Ma overprint based on xenotime geochronology. *Precambrian Research* 157, 169–187.
- VALLINI, D., GROVES, I. D., MCNAUGHTON, N. J., FLETCHER, I. R., 2007b: Uraniferous diagenetic xenotime in northern Australia and its relationship to unconformity-associated uranium mineralisation. *Mineral. Deposita* 42, 51–64.
- WAN, Y., SONG, T., LIU, D., YANG, T., YIN, X., CHEN, Z., ZHANG, Q., 2007: Mesozoic monazite in Neoproterozoic metasediments: evidence for low-grade metamorphism of Sinian sediments during Triassic continental collision, Liaodong Peninsula, NE China. *Geochemical Journal* 41, 47–55.
- WING, B. A., FERRY, J. M., HARRISON, T. M., 2003: Prograde destruction and formation of monazite and allanite during contact and regional metamorphism of pelites: petrology and geochronology. *Contrib. Mineral. Petrol.* 145, 228–250.
- WOOD, S. A., 1990: The aqueous geochemistry of the rare-earth elements and yttrium. 1. Review of available low-temperature data for inorganic complexes and the inorganic REE speciation of natural waters. *Chemical Geol.* 82, 159–186.
- WOOD, S. A., WILLIAMS-JONES, A. E., 1994: The aqueous geochemistry of the rare-earth elements and yttrium: 4. Monazite solubility and REE mobility in exhalative massive sulfide-depositing environments. *Chemical Geol.* 115, 47–60.
- ZIMÁK, J., LOSOS, Z., NOVOTNÝ, P., DOBEŠ, P., HLADÍKOVÁ, J., 2002: Study of vein carbonates and notes to the genesis of the hydrothermal mineralization in the Moravo-Silesian Culm. *J. Czech. Geol. Soc.* 47, 3–4, 111–122.